

Onze familienamen: stukjes oud Limburgs

door Pierre Bakkes

1. Inleiding

De oudste vaste stukjes taal waar wij mee te maken hebben, zijn zeker de vaste namen. Plaats-, water- en veldnamen horen nog meer bij een plaats als de inwoners, lijkt het. Jammer genoeg zijn veel van onze namen vernederlandst in de loop van de tijd. Dat is vooral jammer omdat die vernederlandsingen vaak duidelijk aantonen dat de vernederlander niet goed naar het taalgebruik van de lokale bevolking geluisterd heeft. Hoe kan een plaatsnaam als 'Lin' anders tot 'Linne' zijn geworden, hoe kan 'Grevaors' tot 'Grubbenvorst' zijn geworden en hoe 'Postert' tot 'Posterholt'? Waarom moest 'Valkeberg' ineens 'Valkenburg' worden en 'Heitse' 'Heythuysen'? Veld- en waternamen zijn nog slechter behandeld dan plaatsnamen. Dat onderwerp komt in een andere bijdrage terug. Hier alleen maar een voorbeeld: 't Raorevin of - als verkleinwoord - 't Raorevinke staat op kadasterkaarten voor Montfort als 'Raede Vinige'. 'Reigelsbrook' wordt daar als 'Reggelsbroek' vermeld. Hoe komt men daar in hemelsnaam bij? Onze familienamen hebben ook veel geleden.

2. Een korte historie van onze familienamen

• Een naam kiezen

In onze streken heeft men, volgens de echte kenners, een achternaam aangenomen vóór 1650. Onze achternamen zijn daarmee vaak ook meer dan 350 jaar oud. Gewone mensen hier konden in die tijd niet lezen of schrijven. Zij spraken die familienaam uit in het dialect. De pastoor (en bij protestanten de dominee) schreef die namen op. De pastoor verlatijnsde de namen, de dominee verhollandste die. Fouten in de schrijfwijze maakten niets uit: de mensen zelf konden dat toch niet controleren... Ook bij gerechtszaken of in actes schreef men die namen op zoals men dacht dat goed was.

Een groot probleem was om klanken te schrijven waar in het Latijn of het Nederlands geen teken voor was. Wat te doen met -ao-, -ae-, -äö-, -ö-, -è-, -ó-, sj-, -gk- als je helemaal geen voorbeeld bij de hand hebt? Dan doe je dat maar op goed geluk... Veel van onze familienamen hebben nu een spelling op goed geluk.

De namen in het westen en noorden van Nederland zijn veel jonger: uit het begin van de 19e eeuw. Dat is meestal goed te zien aan de spelling. Onze familienamen zijn veel ingewikkelder gespeld.

• De Franse tijd

Als de Fransen komen, dwingen die iedereen om een vaste familienaam te kiezen en die naam niet meer te veranderen. Hier had men al een familienaam: dat kiezen hoefde dus niet meer. Die vaste manier van spellen was een ander chapter. Men kon meestal nog altijd niet lezen of schrijven en men sprak die naam in het dialect uit. Veel effect hadden die Franse bepalingen hier dan ook niet.

Degenen die konden lezen en schrijven gebruikten hier de spelling-Des-Roches. In Noord-Nederland is die nooit in gebruik geweest. De ambtenaren hier kenden die spelling. Men kent die terug:

- aan 't teken -ae- voor de klank -aa-;
 - aan 't teken -ck- voor -k- na korte klinker;
 - aan 't teken -x voor de klanken -ks-;
 - aan stapelvormen van c, k en x: -ckx, -cx en -kx voor de klanken -ks-;
 - aan de stapelvorm -eij- voor de tweeklank -ei-;
 - aan de tekens qu- voor de klanke kw-;
 - aan de groep -gens in verkleinwoorden waar -jes klinkt (Lutgens, Spätgens, Wöltgens);
- Ook wilden die ambtenaren in de Franse tijd die namen zo veel mogelijk Frans laten lijken. Twee voorbeelden daarvan:
- 't teken -ou- voor de klank -oe- (Houben, Brouns, Douven, Souren, Housmans, Ingenhouz);
 - 't teken s- voor de klank z- (Swachten, Sieben, Senden, Swaans).

• De 19e eeuw

In 1839 komt oostelijk Limburg bij Nederland. Daar is de spelling Siegenbeek in gebruik. Die lijkt wel wat op die van Des Roches, maar er zijn toch ook wel een paar eigen kenmerken:

- de klank -ch- wordt vaak geschreven met het teken -g- (Van Agt);
- de klank -ch- midden in een woord wordt gespeld als -gch- (Egchel);
- de klanken -oei- worden gespeld als -oeij-.

De ambtenaren leren die spelling en spellen dan onze achternamen niet alleen volgens Des Roches maar ook volgens Siegenbeek. Er ontstaan dus nog meer spellingvarianten.

Rond 1865 werd de spelling De Vries-Te Winkel ingevoerd. In 1947 werd die iets aangepast en in 1992 opnieuw. Die spelling mag eigenlijk niet meer terug te vinden zijn in onze familienamen, want vanaf de Franse tijd moeten die onveranderd zijn gebleven. In feite konden veel mensen rond 1865 nog niet lezen en schrijven, dus wat een ambtenaar schreef, was goed.

- **Invloed vanuit de spelling van het Duits**

Natuurlijk is in onze provincie ook altijd veel invloed geweest vanuit de spelling van het Duits dat vlakbij was. Het teken s- voor de klank z- kan ook vanuit het Duits bij ons gekomen zijn. Andere spellingen uit het Duits zijn:

- de -h- als teken van verlenging (Gehlen, Lehnen, Dahmen, Ohlenforst, Hahnratsh);
- het gebruik van het teken -ö- (Pörteners, Röselaers);
- de -h na de t- op het einde (Hahnratsh, Heijenrath);
- het teken -ä- (Spätjens, Bänziger).

- **De 20e eeuw**

Rond 1920 werd voor iedereen de leerplicht ingevoerd. Iedereen moest leren lezen en schrijven. Men leerde Nederlands. Vanaf het moment dat men kon lezen en schrijven, kon men zien hoe die naam op papier uitzag. In heel wat gevallen was die naam anders dan hoe men hem in het dialect uitsprak.

'Daome' bleek ineens 'Dohmen' of 'Daemen' te zijn in allerlei spellingvarianten. 'Tiese' bleek 'Thijssen' te zijn. 'Heieraot' bleek 'Heijenrath' te zijn. 'Moeare' bleek 'Mooren' te zijn, 'Kwaks' was en is 'Quackx', 'Pieëters' was 'Peeters' of 'Peters'. Geloof maar dat mensen opgekeken hebben toen ze zagen dat hun naam 'Terstraote' ineens 'Terstroten' bleek te zijn...

De naam zoals die op papier staat, is dé naam geworden. Men stelt zich voor met die naam, men neemt de telefoon op met die naam. De manier waarop diezelfde naam van 1650 tot 1920 (370 jaar!) door de tijd is gekomen, in het Limburgs, lijkt niet meer van belang te zijn. Onze familienaam is nu de vernederlandste familienaam...

- **De toestand nu**

Wij hechten tegenwoordig veel belang aan de spellingsvorm. We heten niet meer 'Dirks' maar 'Dircks' of een van de meer dan dertig verschillende manieren van schrijven van die naam. Of: noem mij niet 'Daome' want ik heet 'Domen'. Wie stelt zich nog voor als 'Keunings' als het geduldige papier 'Konings' laat zien? Wie noemt zich 'Van Mofert' als op de pas 'Van Montfort' staat, wie 'Van Häör' en niet 'Van Horne', 'Ingele' en niet 'Engelen', 'Ingels' en niet 'Engels', 'Aobe' en niet 'Aben'?

Het Limburgse gehalte van onze familienamen is door de geletterdheid van de Limburgse bevolking flink achteruitgegaan. Is dat winst of verlies?

3. Limburgs in familienamen

Toch zit nog wel het een en ander aan Limburgs in onze namen, ondanks

- de spelling Des Roches;
- de verfransing van onze spelling;
- de Duitse spellinginvloed;
- de vernederlandsing van onze namen.

Hier volgen daar een aantal gevallen van.

- **Het Limburgs is hetzelfde als het Nederlands**

Er bestaan veel namen die in het Limburgs hetzelfde klinken als in het Nederlands. De naam 'Bakkes' is daar een goed voorbeeld van. Wel kan de spelling van zo'n naam in de loop van de tijd anders geweest zijn: 'Backes, Bakkus, Backus'. Als die oude spelling de uitspraak goed aangeeft, letten we er niet op.

De naam 'Gele' is ook in het Limburgs en het Nederlands hetzelfde. Die -ee- (Geelen) moet daar staan vanuit Des Roches, Siegenbeek en De Vries - Te Winkel: die nemen we voor lief. En: er moet

een -n achter in het Nederlands. Die -n nemen we ook voor lief. Hetzelfde geldt voor namen als Neelen, Zeelen, Pieters, Gielissen, Gelissen, Delissen, Denissen.

- **Het Limburgs systeem is bewaard gebleven**

Een prachtig geval van dat het Limburgs bewaard is gebleven in familienamen is, als in die naam een beroep met umlaut zit. In het Limburgs krijgt 'degene die het doet' in principe umlaut, vergeleken met het werkwoord. Kijk maar:

werkwoord	degene die het doet	familienaam gespeld als
bakke	bekker	Beckers
slachte	slechter	Slechters
make	maeker	(Plu)maekers Plumekers
sjatte	sjetter	Sjetters Schetters
halde	helder	(Op)helders Ophelders
slaon	slaeger	(Aolie)slaegers Oligslegers
lappe	lepper	Leppers
kappe	kepper	Keppers
moete	muitter	Muiters Meuters

U hebt het goed gezien: al die namen van 'degene die het doet' hebben -er als einde. In de familienaam komt daar -ers achter. Pas op: -ers achter een naam betekent niet dat dat 'een naam is die afgeleid is van 'degene die het doet'. Kijk maar: Peters.

- **Namen met umlaut voor degenen die klein van stuk zijn geweest**

In het Limburgs krijgen verkleinwoorden umlaut. In familienamen die afstammen van oude voornamen levert dat vaak een prachtig systeem op. De naam Bakkes moet afstammen van een oude voornaam 'Bak' of 'Bakke'. De kleine 'Bak' of 'Bakke' hoorde zijn naam met umlaut: 'Bekske'. Die naam leverde de familienaam 'Bekskes' op. Op allerlei manieren kan die weer gespeld worden: Bekskens, Beckskens, Bexkens. 't Limburgs zit in het naast elkaar voorkomen van die naam zonder umlaut (Bakkes) en met umlaut (Bekskes).

Die voornaam 'Bekske' verloor het stukje -ske en werd 'Bek'. En ook daar zijn weer familienamen uit ontstaan: 'Beks' in allerlei spellingen.

't Kan nog spannender. 'Moear' moet een oude voornaam geweest zijn. Die heeft twee familienamen opgeleverd: 'Moear' (met de zwakke vervoeging) en 'Moears' met de sterke vervoeging. 'Moear' klein van stuk was 'Muuerke'. De familienaam 'Muuerkes' komt daar van af. Vernederlandst komen van 'Moear' dus drie achternamen: Mooren (Mohren, Moren), Moors (Mohrs) en Meurkens (Murkens). Die voornaam 'Muuerke' verloor het stukje -ke en werd 'Muuer'. En ook daar is weer een familienaam van gekomen: 'Meurs'.

De oude voornaam 'Jannes' levert 'Jannesen' op dat 'Janse' werd. De kleine 'Jannes' is - met umlaut - 'Jenneske'. Familienaam 'Jenneskes' en spellingvarianten. Die voornaam 'Jenneske' verliest -ke en levert dan weer de naam 'Jennese' op.

De oude voornaam 'Hannes' levert 'Hannese' op dat 'Hanse' wordt. De kleine 'Hannes' is - met umlaut - 'Henneske'. Familienaam: 'Hennese' en spellingvarianten. Die voornaam 'Henneske' verloor het verkleinstukje en werd 'Hens' en ook 'Hen'. Daar komt de familienaam 'Henze' en 'Henne' en spellingvarianten vanaf.

De oude voornaam 'Kal' levert 'Kals' (de sterke vorm) en 'Kallen' op (de zwakke vorm). De kleine Kal is 'Keltje': familienaam 'Keltjens'.

- **Namen met -aa- en -oo- voor Limburgse -ao-**

Vaak wisten de ambtenaren niet goed te verhollandsen. Wat te doen met de namen 'Laove, Daome, Baote, Terstraote'? Een -ao- in het dialect kan in 't Nederlands een -aa- maar ook een -oo- zijn. Dus: de ene ambtenaar pakte een -aa- en kreeg als verhollandste familienamen: 'Laven, Damen, Baten, Terstrate(n)' en spellingvarianten. De andere pakte een -oo- en kreeg als verhollandste familienamen: 'Loven, Domen, Boten, Terstrote(n)' en spellingvarianten. Het Limburgs zit erin dat er twee namen naast elkaar bestaan op basis van de oude Limburgse naam.

- **Limburgse namen naast verhollandste**

Er bestaan heel wat namen die een Limburgse én een verhollandste vorm hebben. Vooral als in de naam een -ie- zit, komt dat voor:

'Wienen' naast 'Wijnen'; (de namen van 'Wijntje' komt in allerlei spellingen voor: 'Wintjens, Windgens, Wientjens, Winkens');

'Stienen' naast 'Stijnen';

'Tiessen' naast 'Thijssen';

'Sieben' naast 'Sijben';

'Snieders' naast 'Snijders'.

Ook met de -ee- is dat te zien:

'Gelissen' naast 'Gielissen' (dat niet alleen Nederlands maar ook Maastrichts is!);

'Delissen' naast 'Dielissen' (ook weer Maastrichts!);

'Peters' naast 'Pieters' (weer Maastrichts!);

'Deben' naast 'Dieben'.

In de naam 'Steins' naast 'Steens' staan weer Limburgs en Nederlands naast elkaar.

- **Plaatselijke vormen**

Het dialect van één plaats is vaak herkenbaar in de familienaam. Een naam als 'Geilen' is vergelijkbaar met 'Geelen' in de rest van Limburg, maar dan met de -ei- die in Sittard en omgeving voorkomt (de Sittardse diftongering).

Het Maastrichts is vaak ook goed te herkennen. 'Boosten' is in 't Maastrichts 'Boesten'. 'Pieters' is Maastrichts voor 'Peters' in de rest van Limburg. Hetzelfde geldt voor 'Gielissen' en 'Dielissen' naast 'Delissen' en 'Gelissen'.

Vaak komen plaatselijke verkortingen voor in familienamen. 'Lintjens' is dezelfde naam als 'Leentjens' maar met klinkerverkorting. 'Leenen' en 'Leens' komen van dezelfde voornaam. In Helden is men bijvoorbeeld sterk in dergelijke verkortingen.

De familienaam 'Kriens' en 'Krings' zijn hetzelfde; 'Krings' komt uit Kerkrade en omgeving, net als 'Vriens' en 'Frings' dezelfde naam in zich hebben.

Vaak komt een andere klinker in de naam voor: 'Vinken' en 'Venken' komen van dezelfde voornaam 'Vink'. 'Venken' is de spelling voor wat klinkt als 'Vènken': dat wordt gezegd langs de Maas tussen Echt en Beek. De spelling 'Venken' wijst dus naar een kleine streek in Limburg.

- **Helemaal Limburgs**

Er bestaan gelukkig veel namen die helemaal Limburgs zijn. Vaak is de spelling wat afwijkend (vooral in de klinkers), maar vooruit!

De namen 'Van Zwamen, Op 't Rooth, Van der Varst' zijn helemaal Limburgs. 'Op 't Rooth' is in het Nederlands hetzelfde, 'Van Zwamen' is in die taal 'Van Swalmen', 'Van der Varst' is 'Van der Vorst'.

'Van Remundt' is in het Nederlands 'Van Roermond', 'Van Mastreecht' of 'Van Maastricht' is een poging om 'Mestreech' te spellen: tot ± 1950 is daar 'Mastreech' voor gespeld. 'Van Tiggelen' is waarschijnlijk een dialectvariant vanwege die klinkerverkorting.

4. Besluit

Er zit links en rechts nog wel wat Limburgs in onze familienamen. Wij moeten dat gaan verzamelen. De basis is de manier waarop de familienamen uitgesproken worden door de mensen die de spelling nog niet mee laten spelen. In dialectwoordenboeken zouden lijsten moeten worden opgenomen met familienamen in de Limburgse uitspraak.

Stuur gerust familienamen op (streektaal@hklimburg.nl) met vermelding van de uitspraak in het Limburgs. Zet daarbij in welk dialect de uitspraak is die u geeft.

Reacties:

Regio	Familienaam	Uitspraak	Ingestuurd door
Meerssen	Vrancken	vranke	hr./mw. Vrancken
Oostelijke Mijnstreek	Vromen		G.J. Vromen
Maastricht	Engelen	ingele	hr./mw. Stallinga
Margraten	Meertens		M. Meertens
Valkenburg	Schoonbrood		M. Meertens
Zuid- Limburg/Valkenburg	Thijssen		Roel Thijssen
Maastricht	Damoiseaux		Chrit Damoiseaux
Gulpen	Vluggen	vluck	Ger Koerts
Sittard	Schmitz		Henk Schmitz
Oostelijke Mijnstreek	Ruiters	ruutesj	Y. den Ouden-Ruiters
Venlo/Velden	Berden	beerde	W. Berden
Venlo	Ebus	iebus	P. Ebus